

پژوهش مردم شناسانه بازار مسگری شهر کرمان (با تکیه بر نقوش ظروف مسی)

سمیه سلطانی نژاد^۱، راضیه موحد نیا^۲، راضیه موحد نیا^۳

۱- کارشناس ارشد مردم شناسی

۲- کارشناس ارشد مردم شناسی

۳- کارشناس ارشد مردم شناسی

sayson2007@yahoo.com
movahednia.razieh@gmail.com

چکیده

امروزه آثار تمدنهای ریشه دار و درخشانی در اریسمان، سیلک، تپه یحیی، تل ابلیس، شهداد و... حکایت از ظهور نوعی دیگر از تمدنهای بشری دارد. تمدنهایی که پیدایش آن در گرو آب فراوان و زمین حاصلخیز نبوده و شاید تنها به معدن و فلز کاری متکی بوده اند. تمدنهایی که هزاره ی پنجم قبل از میلاد در فلات مرکزی و جنوب شرق ایران شکل گرفته و هرگز اشتهار تمدنهای نیل و سند و بین النهرین را نداشتند. اما تاثیر آنها در تمدن این مناطق آن چنان بوده است که اصالت و قدمت آنها دیگر کمتر مورد تردید قرار می گیرد. پیدایش این تمدنها و هم انحطاط آنها را باید در تاریخ معدن کاری و فلز کاری ایران جستجو کرد و بیش از همه این کنکاش باید معطوف به بازشناسی تاریخ مس به عنوان فلز اولین باشد و همچنین مشخص است که مس سهمی عظیم در ترقی و پیشرفت تمدن و فرهنگ داشته است.

در این تحقیق به بررسی و تحلیل انواع نقوش متداول در ظروف مسی، خاستگاه، چگونگی ساخت آن، تفکرات مربوط به ساخت پیدایش نقوش و... اشاره شده است

با توجه به اینکه مطالعه ی موردی است روش اصلی روش میدانی و ژرفانگر و روش تکمیلی آن مطالعات تاریخی می باشد. تکنیک اصلی شامل مشاهده، مشارکتی و تکنیک تکمیلی فن کتابخانه ای و بررسی اسناد و مدارک بوده و ابزار مورد استفاده آن مصاحبه می باشد.

کلمات کلیدی: فرهنگ، تمدن، بازار، ظروف مسی، نقش

بیان مسأله^۱

صنعت در ایران یعنی کار، پیشه و هنر. صنعتگر یعنی اصل هنر و اصل صنعت. صنعت عبارت است از: به کار بردن مهارت و سلیقه در جلوه ی زیبایی و جمال به واسطه ی تولید و یا ابتکار و یا به عبارت دیگر صنعت عبارت است از: نگاهداری و ضبط زیبایی که ضمیر آدمی آن را دریافته است. صنایع دستی به ویژه صنایع دستی روستایی در کلیه کشورهای که از این (هنر-صنعت) برخوردارند و از نظر مواد اولیه و نیروی انسانی امکان تولید دارند نوعی فعالیت اقتصادی است که منجر به تولید

^۱ Statement of the problem

کالاهای جدیدی می شود. آمیختگی شدید این فعالیت با سنت ها، عادات و بینش سازندگان و همچنین تاثیر محسوس محیط جغرافیایی در این صنعت از جمله مسائلی است که باعث تمایز آن از فرآورده های کارخانه ای می شود. زیرا برخلاف مصنوعات کارخانه ای که در مقیاس زیاد و به طور یک شکل تولید می شود صنایع دستی هر منطقه وحتى تولیدات هر صنعت گر از نظر طرح، شکل و اندازه از اشیاء مشابه خود کاملاً متمایز و مشخص است و در اکثر موارد مایه ای از فرهنگ سازندگان خود را به همراه دارد (حسن بیگی، ۱۹:۱۳۶۵).

ذوق و سلیقه ی صنعت به طور مداوم و همواره در میان ایرانیان وجود داشته و جزء زندگی روزانه آنها محسوب می شود. این موضوع را می توان با نگاهی به وسایل بدست آمده در کاوشهای باستان شناسی بیشتر مورد بررسی قرار داد. با توجه به مطالب فوق و همچنین این که در استان کرمان معادن مس به وفور یافت می شود ساخت وسایل مسی اعم از ظروف و وسایل تزئینی از قدیم در این دیار مرسوم بوده است. در این خصوص نیز افراد زیادی مشغول به کار بوده اند و همچنین علاقه مندان زیادی از آن استفاده می کنند. خلق آثار هنری و نقوش مورد استفاده این وسایل برگرفته شده از فرهنگ اصیل ایرانی و فرهنگ دینی، استعداد و ذوق هنری مردمان این دیار کهن که با نگاهی به این آثار می توان به بخشی از فرهنگ غنی مردمان شهر کرمان در گذشته و حال پی برد. با در نظر گرفتن مطالب فوق و همچنین مورد توجه قرار دادن معادن غنی مس در استان متأسفانه شاهد این هستیم که در سالهای اخیر این صنعت گسترش چندانی در استان نداشته و روز به روز در حال افول می باشد. تا آنجا که اکثر کارهای صنایع دستی و تزئینی که در بازار کرمان دیده می شود از استان های همجوار مانند اصفهان می باشد. در کنار این مورد کارهای لوکس دیگر کشورها و فرهنگها تا حدی جای این صنعت را گرفته است و این امر با عدم استقبال مردم از خرید ظروف مس و همچنین دیگر مصنوعات مسی روبرو گردیده است و عامل دیگر اینکه بیشتر کارگران و استاد کاران نیز غیر بومی هستند و این در حالی است که پویایی این صنعت در کرمان می تواند از نقطه نظر اقتصادی، اشتغال، فرهنگی و... بسیار کارآمد باشد.

اهداف تحقیق ۱

هدف از انجام این تحقیق مطالعه در مورد یکی از مصنوعات مسی (سینی) می باشد و در این کار به بررسی نقوش متداول و همچنین به نحوه ی چگونگی ساخت سینی پرداخته می شود. سعی شده است در این تحقیق اهداف مورد نظر مطابق با چهارچوب نظری تحقیق طراحی شود که شامل نظریه های ساختار گرایی^۲، کارکرد گرایی^۳، تکامل^۴ گرایی و اشاعه^۵ گرایی می باشد.

اهداف تحقیق شامل هدف کلی و اهداف جزئی (تکمیلی) می باشد.

هدف کلی

^۱ Purposes of research

^۲ Structuralism theory

^۳ Functionalism theory

^۴ Evolutionism theory

^۵ Diffusions theory

بررسی، ثبت و ضبط اطلاعات گوناگون در مورد نقوش به کار رفته در ظروف مسی و همچنین چگونگی ساخت سینی ها در بازار مسگری شهر کرمان

اهداف جزئی

- بررسی ویژگی های به کار رفته در نقوش.
  - بررسی چگونگی تکامل شیوه های ساخت و نقوش به کار رفته در سینی های مس.
  - بررسی ساختارهای به کار رفته در طرحها و نقش های سینی.
  - بررسی خاستگاه و انتقال نقوش به کار رفته در صنعت مسگری.
  - بررسی اشتغال زایی این صنعت در شهر کرمان.
  - بررسی و آشنایی با چگونگی ساخت سینی های مسی و نقوش مورد استفاده.
- با توجه به این مساله تحقیق حاضر برآن است دلیلی برای این موضوع در شهر کرمان یافته و بتواند راهکارهایی مناسبی جهت این امر ارائه دهد.

اهمیت و ضرورت تحقیق^۱

نظر به اینکه استان کرمان دارای معادن بسیار غنی مس می باشد که وجود این معادن در استان باعث شده استفاده از این فلز از قدیم الایام رایج باشد و مورد استفاده مردم در زندگی روزمره قرار گیرد که می توان از کاربرد آن در ساخت انواع ظروف و همچنین انواع وسایل تزئینی نام برد. وسایل تزئینی همان طور که می دانیم دامنه وسیعی را به خود اختصاص می دهد از جمله انواع گلدان، انواع تابلو، انواع سینی، و انواع ظروف، آشپزخانه و... نمونه هایی از آنها می باشد. که به صورت کاربردی مورد استفاده قرار می گیرند. به عنوان نمونه در ناحیه تل ابلیس واقع در بخش مرکزی رشته کوههای کرمان اشیایی از مس پیدا شده و همچنین در حاشیه دشت لوت و خبیص یا شهداد آثار فلزی من جمله چهار تبر مسی یافت شده که به صورت کاربردی از آنها استفاده می شده.

با توجه به این که در سالهای اخیر استفاده از وسایل تزئینی که با مس درست شده اند کم کم در خانه ها کم رنگ شده است و به تبع آن نقوش مورد استفاده نیز به فراموشی سپرده می شود. شاید یکی از دلایل این موضوع ورود وسایل تزئینی از فرهنگهای دیگر به داخل کشور می باشد لذا ضروری به نظر می رسد، با شناخت وسایل تزئینی و انواع نقوش به کار رفته در آن و همچنین نحوه ی استفاده ی آنها در خانه ها به حفظ این میراث گرانبها که نشانه ی فرهنگ ملی و فرهنگ گذشتگان این مرزوبوم می باشد کمک کرد و به ارزش والای این هنر پی برد (احسانی، ۱۳۶۸: ۱۳-۱۱).

نشان دادن چگونگی استفاده از این وسایل، چگونگی به وجود آمدن طرحهای وسایل تزئینی و همچنین چگونگی نگهداری این وسایل یکی از راههایی است که می تواند از فراموش شدن این طرح ها و نقوش جلوگیری کرد که این موضوع می تواند از تمام جهات (اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی) در جامعه ی ما حائز اهمیت باشد. پس بسیار ضروری به نظر می رسد با توجه به مطالب فوق به حفظ این مهم کمک کرد از سوی دیگر با توجه به این که تاکنون تحقیق مستقلی به ویژه از دیدگاه مردم شناختی بر روی موضوع تحلیل نقوش سینی های مسی، در بازار مسگری کرمان صورت نگرفته است انجام این تحقیق علمی و میدانی اهمیت ویژه ای پیدا می کند.

^۱ Necessity & Importance of research

سؤالات تحقیق^۱

- ۱- ویژگیهای به کار رفته در نقوش سینی ها، دارای چه کارکردها و آثاری هستند؟
- ۲- شیوه های ساخت سینی ها و نقوش به کار رفته در آنها چگونه تکامل یافته اند؟
- ۳- ساختارهای به کار رفته در طرح ها و نقوش سینی های مس در کرمان چگونه است؟
- ۴- خاستگاه نقوش به کار رفته در این صنعت چه می باشد؟
- ۵- آیا این صنعت اشتغال زایی را به همراه دارد؟
- ۶- ساخت سینی های مسی و ایجاد نقوش بر روی آنها چگونه است؟

جامعه ی آماری^۲

جامعه ی آماری این تحقیق حدود ۱۶ مغازه و فروشگاه مس در بازار مسگری کرمان و ۳ کارگاه مسگری می باشد. اطلاعات جامع تر و آمار دقیق تر در حوزه ی جامعه ی آماری تحقیق، پس از مصاحبه های رودررو «جامعه ی مسگران» بازار کرمان و اخذ آمار دقیق تعداد آنها ارائه خواهد گردید و از آن تعداد کل جامعه ی آماری، چند نفر از کارشناسان و صاحب نظران حوزه ی مسگری، جهت «نمونه» تحقیق، انتخاب خواهند شد

بحث و بررسی

نقوش متداول در سینی های مس در استان کرمان

با توجه به مصاحبه های صورت گرفته محقق، با صاحبان مشاغل مربوطه که از طریق میدانی، انجام شده است، مجموعه ی تصاویری توسط شخص محقق، در زمینه حرفه ی مسگری و نقوش بکار رفته در سینی های مس کرمان، گردآوری شده که این تصاویر، از زوایای مختلف، نمادها و سمبل های بکار رفته در سینی های مس بازار کرمان را به خوبی منعکس می سازند. در ذیل، نمونه ای چند از این تصاویر ارائه می گردد.

نقوش بکار رفته در سینی های موجود در بازار مسگری شهر کرمان به طور کلی به چند دسته به شرح ذیل تقسیم می شوند:
نقوش هندسی^۳

اشکال هندسی: با کمی دقت می توان دید که اشکال هندسی در سبک های فنی ایرانی آن اهمیت را که در سایر روشهای فنی اسلامی دارد نداشته است. و شاید برای این باشد که فنون ایرانی به واسطه ی به کاربردن اشکال آدمی و حیوانی و نباتی و کثرت این موضوعات تزئینی و تنوع آنها از بکار بردن اشکال هندسی بی نیاز بوده است به هر حال چنین به نظر می رسد که تزئین با اشکال هندسی، از قرن پنجم هجری (یازدهم میلادی) در ایران به اوج کمال رسیده است (محمدحسن، ۱۳۶۳:۲۹۷).

نقوش هندسی در اصل تلفیقی از اشکالی مانند مثلث، مربع، پنج ضلعی، شش ضلعی، هشت ضلعی و ستاره با یکدیگر ترکیب و تکرار و ترکیب آنها با نقوش ساده، اعم از گیاهی و حیوانی باعث به وجود آمدن فرمها و شبکه های زیبایی می شود. این فرمها در اکثر آثار هنری ایرانی اعم از تزئینات معماری شامل کاشی کاری، گچ بری، آئینه کاری، مقرنس، آجر کاری و نیز در

^۱ Research questions

^۲ Statistical Population

هنرهای دستی مانند فلز کاری، مشبک کاری، پارچه بافی و همچنین پنجره های چوبی قدیمی به وفور دیده می شوند (رستمی: ۱۳۸۷: ۲).

به عنوان نمونه بیشتر اشکال هندسی که در سبک های فنی ایران مشاهده می شود در مقبره شیخ صفی الدین در اردبیل کاشی های معرقی است که در آنها تزئیناتی شبیه به حروف کوفی ولی به صورت اشکال هندسی ترتیب داده شده و راجع به قرن هفتم هجری (اواخر قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم میلادی) است. در دیوار مسجد جامع اصفهان نیز اشکال کثیر الاضلاعی به صورت اشکال ستاره ای دیده می شود که راجع به قرن هشتم میلادی است و خیلی شبیه به اشکال هندسی است که در همان ادوار در مصر به منظور تزئین به کار می رفته است (محمد حسن، ۱۳۶۳: ۲۹۷).

بررسی تاریخی نشان می دهد که به کار گیری هندسه و طراحی مبتنی بر آن در جهان اسلام جایگاه ویژه ای دارد. طرح های هندسی، طرحهای بسیار ساده هستند که با استفاده از پرگار و خط کش و دانستن نحوه ی رسم مثلث، مربع، چند ضلعی ها و ستاره ترسیم می شوند و با تکرار تقسیمات جدیدی پدید

امتیازی که اشکال هندسی تزئینی ایرانی بر اشکال هندسی که در سایر روش های کشورهای باختری اسلامی مانند روش اندلسی و روش مملوکی مصر و... دارد این است که اینها خیلی متفق و متناسب و از حیث ترکیب مهمتر و متنوع تر است و روی هم رفته اشکال هندسی ایرانی غالباً بر یک نوع تعمق و تفکر هندسی و ریاضی و پایه ی علمی بزرگی دلالت می کند که به مراتب از روحیه آلی و مکانیکی که در بعضی از اشکال هندسی باختر مشاهده می شود بهتر و عالی تر است اما باید دانست که این مزیت فقط در نمونه های زیبا و عالی اشکال هندسی ایرانی است و اما انواع عادی و نمونه هایی که عاری از آن دقت است تفاوت چندانی میان آنهايي که راجع بایرانست و آنهايي که در کشورهای باختری اسلامی ساخته شده است دیده نمی شود (محمد حسن، ۱۳۶۳: ۲۹۹).

البته باید متذکر شد که عموماً موضوعات تزئینی دوره ساسانی به تدریج و با سرعتی که با ماده تزئینی و موقع جغرافیایی ایران مناسب بود تغییر کرده است. مثلاً معروف است که قسمت های خاوری ایران در محافظت روح ایرانی بیشتر علاقه مند بوده اند. در صورتی که قسمت های باختری آن برای قبول روش های فنی ماخوذ از سوریه میدان خیلی وسیع تر و استعداد بیشتری داشته است و به همین جهت آن روش هایی که با فنون کلاسیکی دریای متوسط علاقه محکمی دارد در نواحی باختری بیشتر نفوذ کرده است (همان: ۲۹۹).

نقوش هندسی در سینی های مسی خود به چند دسته تقسیم می شوند:

الف) نقش شکسته

ب) گل هشت پر و یا چند پر در شکلهای گوناگون

ج) نقش شطرنجی

الف) نقش شکسته:

از پیوند خط های افقی، عمودی و مورب به دست می آید. این طرحهای هندسی بیشتر شامل لوزیها، مربع ها، چند ضلعی ها، زیکزاکها، منحنی مختلف از شکلهای ساده تا شکلهای در هم پیچیده شده، نقطه چین ها، هاشورها، جدول ها، دایره ها، بیضی ها و نقوش گیاهی بیشتر شامل انواع برگها، گل ها، پرچم ها، شاخه ها، درختان بومی و تخیلی می باشند که هنرمندان ایرانی با تجزیه و ترکیب و یا تلفیق این اشکال، آثار بدیعی را به وجود آورده اند.

ب: نقش گل هشت پر و یا چند پر در اشکال گوناگون:

نقش متداول و رایج در تمام هنرهای ایرانی است که دست کم ۲۴۰۰ سال بی کم و کاست مورد کاربرد هنرمندان بوده است.

ج) نقش شطرنجی:

نقش شطرنجی تصویر شماره ۱ دو نوع لوزی ساده و لوزی پله پله دارد. لازم به ذکر است که نقش شطرنجی از جمله نقوشی است که از روی آن می توان به عادات و خلق و خوی ایرانیها در بهره گیری از اشکال در جهت بیان احساسات خود کمک گرفت.

تصویر شماره ۱ نقش شطرنجی

تصویر شماره ۲ نقش باغ پرندگان

نمونه ی دیگری از نقش گل و مرغ که در سینی به کار رفته است نقش شماره ۲ متشکل از گل های ختایی که همه از گل مرکزی پیروی می کنند (برگ کنگره ای). سینی تزیین شده با استفاده از گل ختایی که همه به نوعی از گل مرکزی پیروی می کنند در اطراف سینی با استفاده از خطوط شکسته ی تزیین شده و در حاشیه ی آن نیز تزییناتی به شکل گل دیده می شود. وجود تصویر دو غزال در پایین سینی و همچنین پرندگانی در بالا شاید نشان دهنده ی نقش باغ پرندگان در این سینی می باشد. چون در نقش باغ پرندگان وجود غزالها بیش از سایر حیوانات به چشم می خورد.

تصویر شماره ۳ نمونه ای از نقوش تخت جمشید (نقش ترکیبی)

تصویر شماره ۳ نوع دیگری از سینی های مسی موجود در بازار می باشد که در آن چنین نقشی بکار رفته است. همانند بقیه سینی ها، نیز این نقوش در وسط و اطراف آن نیز توسط خطوط شکسته تزئین شده است (و شاید علت مستطیل بودن این سینی در این است که از ترکیب چند نقش ساخته شده).

بته جقه در کرمان

بسیاری از هنر شناسان کرمان را محل تکامل انواع بته جقه دانسته اند. شناسایی بیش از ۷۰ نوع از این نگاره و قرار گیری آن در هنرهای مختلفی چون شالیبافی، پته دوزی، کاشی کاری، مسگری، جلد سازی و... خود گواه این مدعاست. اما اینکه بته جقه نماد هنر کرمان است به دلایل متعددی مربوط میشود:

الف) آیین زرتشتی: منطقه کرمان از معدود مناطق ایران است که هنوز تعداد قابل توجهی از پیروان آیین زرتشتی را در خود جای داده. در تاریخ از مقاومت مردم این خطه در مقابل حمله ی اعراب سخن رفته. اعتقاد زرتشتیان به سرو به عنوان درختی که سمبل اهورامزدا است و به علت همیشه سبز بودنش نشان جاودانگی تلقی می شود باعث گردیده که این نگاره به عنوان نقش اصلی در سوزن دوزی های زنان زرتشتی جای داشته باشد. در کنار سرو بته جقه نیز یکی از فرمهای اصلی تزئینات آنها محسوب میشود.

ب) صنایع هنری با عناصر تزئینی مشترک: در تاریخ هنر کرمان همواره چهار صنعت شالیبافی، پته دوزی، قالی بافی و مسگری نام و آوازه دارد و در نگاهی گذرا به هنرهای مردم قدیم کرمان به حضور پر رنگ نگاره ی بته جقه در همه ی آنها پی می بریم. در زمان صفویه بته جقه نقشمایه لباس شاهان و بزرگان می گردد. لباسی که به آن ترمه میگویند و در کرمان و یزد بافته می شود.

ج) خرد ورزی و خلاقیت هنرمندان: ماندگاری و تنوع نقش بته جقه در خطه کرمان بدون شک محصول اندیشه و خلاقیت پدید آورندگان آن است. بته جقه در کرمان: به گونه های مختلفی شکل می گیرد و آثار مختلفی با این نگاره به حفظ هویت بته بودن تزئین می گردد. به طور کلی میتوان نتیجه گرفت بته جقه نگاره ی منحصر به فردی است که از منظر زیبا شناختی، توانایی همنشینی با نقوش اسلیمی، ختایی و هندسی را داشته و تفسیرهای جالبی چون الهام گرفته از درخت سرو و یا شعله ی آتش را به همراه دارد (بوکهارت، ۱۳۶۵:۱۶).

به طور کلی میتوان گفت بته جقه یکی از نقشهای تزئین ایرانی است. این نقش از سرو ایرانی که از نمادهای زرتشتی بوده سرچشمه گرفته و بعدها در شرق رواج زیادی گرفته. در آمریکا این نقش *Persian pickles* به معنی خیارشور ایرانی می نامند. عده ای این نقش را سرو که نشانه ی آزادگی ایرانیان است می نامند که از سر فروتنی سر خود را خم نموده است. عده ای دیگر آن را به عنوان سرو می نامند که در دوران مزدکیان، نشانه آزادی آنان بوده و پس از شکست مزدک سر خود را از شرمساری به زیر انداخته است. در یک جمع بندی می توان به این مطلب اشاره کرد که سر آغاز بته جقه در تمدن آشوری و ایلامی و سرانجام آن در هنر هخامنشی است. درخت سرو در هیات اصلی و طبیعی خود در هنرها ظاهر می شود و حالت زیور نگاره ی زینتی ندارد و تنها تفاوت بارز آن با سرو واقعی در شیوه نگارگری مقطعی است که برش عمودی درخت سرو را با شاخه های افقی مجسم می سازد. در نگاره های تخت جمشید تراش آن در نهایت دقت و ظرافت با ریزه کاریهای کم نظیر انجام شده آغاز اولین مرحله تکامل سرو همزمان با نفوذ اسلام و به تبع آن جدا شدن سرو از ریشه ی باستان است و به نگاره های زینتی مبدل می شود. در این مرحله سرو به صورت ساده در می آید که تنها با دو خط منحنی پیوسته به هم تصویر می شود و رفته رفته نوک آن به یک سوخم می شود. سیسل ادوارد در کتاب قالی ایران متذکر می شود که اصل و منشأ آن مورد گفتگو است. آن را به آتش مقدس زرتشت، به کاج، به نخل، به بادام و گلابی و... تشبیه کرده اند. ایرانیان این طرح را

بوته می نامند که معنی لغوی آن یک دسته برگ است و ساده ترین شکل آن شباهت به برگ دارد و نام های خاصی به آن اختصاص داده اند.

از آنجا که احتمال الهام گرفتن هنرمندان مس از نقش طرح بوته ای در کارهای مسی خود از طرح بوته ای قالی نیز می رود لذا با مقایسه ساده ای با طرح بوته ای در قالی می توان گفت این طرح بین طراحان ایران و برخی کشورها مانند هند رایج است. بوته از طرح های عمومی فرش ایران است. یعنی در تمام نقاط به ویژه قم، کرمان، بیرجند، تبریز، بیجار، نایین و ساروق بافته می شود.

در مورد پیشینه ی تاریخی بوته در هنر مردم ایران نوشته اند از زمان خلفای عباسی خصوصاً در طرح های قالی مورد استفاده قرار گرفته اند. نقش مایه ی بوته همچون اسلیمی ها در کلیه ی شعب هنرهای تزئینی، از جمله ترمه دوزی، قلمکاری، زری بافی، قلمزنی، مینیاتور، تذهیب به کار رفته است. اندازه و شکل و سطح بوته و بزرگی و کوچکی نقش آن در قالی های نواحی گوناگون متفاوت است و خطوط تزئینی فرعی که در آن به کار برده شد نامهای مختلفی به طرح های آن داده است.

خطوط اسلیمی به کار رفته در ارتباط دادن بوته ها، به ویژه در طرحهای بوته جقه آن را به شکل بسیار زیبا نمایان گر می سازد و همین خطوط فرعی است که به بوته اشکال گوناگون می دهد. زیباترین نقش بوته در فرشهای کرمان بافته میگردد و این نتیجه ی تجربه طولانی هنرمندان آن دیار در صنعت شال و ترمه و پته دوزی است و حتی بوته را ویژه کرمان می دانند. بوته را میتوان نقش مایه ای تجدید یافته و مورد استفاده در کلیه ی صنایع دستی ایرانیان دانست.

اینک هنرمندان اصفهان و یزد این نقش زیبا را در قالی، پارچه، پرده، ترمه، قلمکار مورد استفاده قرار می دهند و از آن الهام می گیرند (دانشگر، ۱۳۷۶: ۳۳۰).

با توجه به مطالب گفته شده فوق میتوان به اهمیت این نقش و چرایی نقش بستن آن بر سینی های مس شهر کرمان پی برد. در بازار مسگری کرمان نقش بته جقه به شکل های گوناگون و ترکیبهای نقش فراوان دیده میشود و از همان ابتدا در کرمان بوده و جزء نقوش قدیمی محسوب می شود که معمولاً این نقش در وسط سینی قرار گرفته و در اطراف آن توسط گلهای کنگره ای تزئین شده است. نحوه ی به وجود آوردن نقش بته جقه در سینی های مس، با استفاده از سمبه ای به همین نام می باشد که آن را روی ماده اولیه گذاشته و با ضربه ای نقش بته را حک میکنند. در زیر چند نمونه از سینی های منقوش به نقش بته جقه در طرح های مختلف دیده می شود.

تصویر شماره ۴ سینی منقوش به بته جقه است که در مرکز سینی قطعه ای از نقش خورشیدی و اطراف آن بته جقه به شکل بسیار واضح قابل رویت می باشد. بین بته ها با گل تزئین شده و اطراف آن نیز به همین شکل لبه های سینی با استفاده از خطوط منحنی و منظم نقش بندی شده است.

تصویر شماره ۴ نمونه ی دو از نقوش بته جقه

تصویر شماره ۵ نقوش شکسته^۱

نمونه ی دیگری از سینی های مس موجود در بازار کرمان با استفاده از نقوش شکسته نقش بندی شده اند. این سینی ها از پیوندهای خط های افقی، عمودی و مورب به دست می آیند. این طرح های هندسی بیشتر شامل لوزیها، زیگزاکها، مربع ها و چند ضلعی ها می باشد. نقوش مختلف از شکل های ساده و شکل های درهم به همراه نقطه چین، دایره و بیضی که گاهاً در میان آنها نقش هایی از انواع برگهای کنگره ای، بته جقه و گل های ساده به چشم میخورد.

تصویر شماره ۶ نمونه ی یک از نقوش شکسته

تصویر شماره ۶ نمونه ای از همین سینی ها است که با استفاده از خط های مورب، نقش لوزی منحنی را به وجود آورده اند و در بین آنها گل ها (درختان کاج)، بته جقه و... دیده می شود. این خطوط به شکل منظم باعث تشکیل لوزیهای شده است. چگونگی حک کردن این نقش بر روی سینی نیز با استفاده از سمبه هایی با همین نام می باشد.

تصویر شماره ۷ در این سینی نیز نقش های به وجود آمده با استفاده از خطوط شکسته و منحنی دیده میشود که از ترکیب آنها، لوزیهای منظم در مرکز و با استفاده از سمبه گل، نقش گل و خطوط منحنی در وسط و در اطراف به این سینی جلوه ی خاصی داده است.

تصویر شماره ۷ نمونه ی دو از نقوش شکسته

تصویر شماره ۸ در این تصویر استفاده از خطوط شکسته و دایره در مرکز و اطراف به وضوح دیده می شود.

تصویر شماره ۸ نمونه ی سه از نقوش شکسته

نقش شمسه

تصویر شماره ۹ نمونه ی یک از نقوش شمسه

تصویر شماره ۹ یکی دیگر از طرحهایی که در بازار مسگری کرمان بر روی سینی ها استفاده میشود طرح خورشیدی یا شمسه میباشد. در نگارگری به طرحهایی که به صورت دایره ای و با معنای خورشید به کار رفته اند شمسه میگویند. این طرحها تقسیم دایره به بخشهای مساوی و تکرار یک طرح ثابت در این قسمتها به دست می آیند و در تعریفی دیگر میتوان گفت شمسه: همانگونه که از نامش آشکار است طرحی است دایره ای شکل و از مرکز به صورت شعاع و خورشید گونه کار میشود که به گونه ای مختلف طرح و اجرا می شود.

تصویر شماره ۱۰ نمونه ی چهار از نقوش شمسه

نقش خط

نمونه ی دیگری از نقوش به کار رفته در سینی ها نقوش کتابت است. نقوش خطی و کتابتی یکی از مهمترین موضوعات تزئینی فنون اسلامی به شمار می رود. خط عربی با نمود اسلام و توسعه ی نفوذ آن در عالم انتشار یافت و در مدت خیلی کمی از جنبه ی تزئینی و زیبایی مقامی حائز شد که تقلید آن هیچ خطی در تاریخ تمدن انسانیت حائز نشده است. خطوط عربی تنها در ساختمان ها و آثار فنی برای ثبت نام مالک آن اثر نفیس و یا بانی آن ساختمان و یا برای ثبت تاریخ یا تبرک به بعضی آیات قرآنی و یا ادعیه به کار نرفته است. بلکه صنعتگر ایرانی مانند صنعت گران سایر ممالک اسلامی آن را به منظور اینکه یک موضوع تزئینی است مورد استفاده قرار داده است. میتوان گفت به طور کلی هنرمندان و صنعتگران ایرانی خطوط دایره دار مانند خط نسخ و ثلث و... را که خطاطان ایجاد کرده اند نیز مانند خط کوفی برای موضوعات تزئینی به کار برده اند و معروف است که استعمال خط و کتابت به منظور تزئین در کشورهای خاوری اسلامی خیلی بهتر و زیباتر و متقن تر از

کشورهای باختر اسلامی بوده است و همین قدر کافی است که مشاهده می شود و عالم تصدیق می کند که از همه زیباتر خطوطی است که منسوب به ایران است.

تصویر شماره ۱۱ نمونه ی یک از نقوش خط

ایرانیان در این زمینه گوی سبقت را ربوده اند و در به کار بردن خط کوفی و سایر خطوط کمال استادی را داشته اند و آنها را با بهترین و زیباترین شکلی نوشته اند و وضع تزئینی بسیار زیبایی به آنها داده اند. با توجه به مطالب گفته شده بدیهی است استفاده از خط ها مخصوصاً خطوط الهام گرفته شده از شعائر و اصول دینی برای هنرمندان بسیار حائز اهمیت می باشد به همین دلیل است بعضی از سینی های موجود در بازار کرمان با استفاده از کتابت و خط تزئین شده اند که هم جنبه ی تزئینی داشته وهم ریشه در باروهای دینی مردم دارد. در این نوع سینی ها کتابت را با خطی روان و ساده در وسط سینی دیده میشود و اطراف آن نیز با استفاده از آیات دیگر به شکلی دیگر تزئین می کنند. در این نوع سینی ها، بیشتر از آیات واحادیث استفاده می شود که در باور مردم بیشتر وجود دارند. باورهایی مانند چشم زخم، دعای سفر و... دیده می شود و یا اسماء ائمه معصومین نیز کاربرد دارد (محمدحسن ۱۳۶۳: ۲۹۳). تصویر شماره (۴-۲۶ و ۲۷): نمونه ای از سینی های مسی کار شده در بازار و تزئین شده به طریق کتابت می باشد.

تصویر شماره ۱۲ نمونه ی دو از نقوش خط

نتیجه گیری

مطالعه در حوزه ی فرهنگ و تاریخ ایران یکی از عرصه های مهم مطالعاتی بوده و باید به شکل بسیار جدی و مهم به آن پرداخت. مردم شناسان که سنت های قومی و نظام های خویشاوندی و سیر تکوینی و تحولی دستاوردهای فکری و فنی و تجربی انسان را می شناسند و می شناساند. همه و همه فرا راه پژوهشهای خود به پرتوی از روشنایی چراغ فرهنگ شناسی نیازمندند و در این چارچوب می توان گفت دستاوردهای فنی نیز زیر مجموعه فرهنگ محسوب می شود. (روح الامینی، ۱۳۶۸: ۷)

عرصه مطالعه فنون مختلف به طور عام و حوزه معدن کاری و فناوری ذوب فلزات، دادن اشکال مختلف فلزات به طور خاص عرصه ای است که به تعبیری در فرهنگ و تمدن ما بوده است. کار بر روی فلز مس نیز یکی از عرصه های مطالعاتی در حوزه ی فرهنگ به شمار می رود و این مهم جهت برآورده کردن نیازهایی در جامعه بوده است. (در مجموع کارکرد یک خصوصیت فرهنگی برآوردن احتیاجات افراد می باشد). ایجاد نقوش بر روی دست ساخته های مس و به طور خاص بر روی سینی ها که موضوع مورد بحث این تحقیق می باشد نشان دهنده ی عقاید و باورها، مذهب و آیین و ساختار اجتماعی آن جامعه می باشد (استفاده از اشکال و نمادها که با تفکری خاص در این سینی ها به کار رفته است). وجود نقش هایی از حیوانات مانند شیر، اسب، مرغ و ماهی و یا شاهین که همگی نشانه ی برخوردار بودن سازندگان و مردمان آن از جامعه ای شاد و ساختار اجتماعی محکم به دلیل اعتقاد به خدای یگانه دارای آثار و کارکردهایی بسیار مثبت در آن جامعه می باشد و استفاده از نمادهایی که نشان دهنده ی قدرت است که باعث وحدت و انسجام در بافت و بدنه اجتماعی آن جامعه می شود می تواند دارای کار کردی مثبت برای حفظ این قدرت اجتماعی باشد. اکثر نقوش به کار رفته در سینی های مس در بازار کرمان دارای نقوشی به همین مضامین می باشند. البته ممکن است این نقوش در اوایل به شکل کنونی نبوده اما با توجه به تحقیقات میدانی، انجام مصاحبه ها و کمک گرفتن از اسناد تاریخی، روشن می شود این نقوش حتی در شکل اولیه و ساده خود نیز دارای همین معانی بوده اند و در گذر زمان نقش های کنونی تکامل یافته و در معرض دید قرار گرفته اند. به عنوان نمونه نقش های کنونی گل، مرغ و یا شکار گاه و... در ابتدا به شکل بسیار ساده و فقط در اندازه ی حک کردن یک نقش بر روی سینی بوده است و به مرور زمان و جایگزینی تفکرات و ذوق و سلیقه ی جدید به شکل کنونی در آمده است و البته سایر خاستگاه نقوش به کار رفته در این صنعت یعنی ایجاد نقش بر روی مس مختص این صنعت نباشد و بر گرفته از هنرهای دیگری مانند قالیبافی، پته و... در کرمان باشد. اما همگی دارای معانی واحد و یکسانی هستند که این معانی خود به ایجاد فرهنگ می انجامد. در معرض نمایش دادن تفکرات ملی و مذهبی و آیینی و همچنین حماسی باعث به وجود آمدن نوعی جو روانی و غرور ملی مثبت در جامعه می گردد. یادآوری، حفظ و نگهداری از دستاوردهای هنری، مذهبی، صنعتی و ملی باعث به وجود آوردن فرهنگی واحد در جهت تقویت ساختارهای اجتماعی و برطرف کردن نیازهای جامعه می گردد و هر جامعه ای که در آن نیازها به شکل بهتر بر آورده گردد و ساختارهای اجتماعی آن محکم تر شود قطعاً پایدارتر و محکم تر است و بقاء دوام بیشتری دارد که این خود هدف تمام فرهنگها می باشد و بدیهی است که برای حفظ یک فرهنگ غنی باید تمام اجزاء و عناصر آن را به دقت مورد بررسی و نگهداری قرار داد. در مجموع می توان گفت کار بر روی سینی های مس علاوه بر

مطالب گفته شده فوق باعث ایجاد اشتغال زایی نیز می شود که در چند جهت مورد استفاده قرار می گیرد اعم از ساخت، پرداخت، بازار و... همگی از پیامدهای اقتصادی این هنر می باشد و باعث رفع نیاز می گردد.

منابع و ماخذ:

- احسانی، محمد تقی (۱۳۶۸) "هفت هزار سال هنر فلزی در ایران"، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ص ۱ - ۱۳.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۶) "از اسطوره تا تاریخ"، دکتر ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران، نشر چشمه، ص ۱۵۵.
- پور عبدالله؛ حبیب الله (۱۳۷۷) "تخت جمشید از نگاهی دیگر"، تهران، انتشارات بنیاد فارس شناسی، ص ۲۱ - ۱۵۴.
- حسن بیگی.م (۱۳۶۵) "مروری بر صنایع دستی ایران"، تهران، چاپ صنوبر، ص ۱۹ - ۲۰.
- رستمی، مجید رضا (۱۳۸۷) "مجموعه کامل و جامع کاربردی طرح های تزئینی «هندسه ی نقوش»"، تهران، انتشارات فخر کیا، ص ۲ - ۵، انتشارات علمی، ص ۵۷ - ۶۰.
- کونل، ارنست. مالکی، شهریار. اقدسیه، هادی (۱۳۶۷) "اسلیمی و ختایی گل های شاه عباسی، نگرشی بر سوابق تاریخی، سه نگاره تزئینی"، نشر فرهنگ سرا، ص ۹.